

РОМАНТИЗМ ТА ЙОГО АНАЛОГИ

О. С. Колесник,

доктор культурології, доцент, професор кафедри філософії та культурології,

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Термін «романтизм» може використовуватися в двох основних сенсах. По-перше, це конкретний напрям в Західній (Європейській та Північноамериканській) культурі кінця XVIII – першої половини XIX ст. По-друге – це специфічне ставлення до людини, суспільства та світу, яке знаходить вираження в художній творчості. В такому сенсі це – трансісторичний умонастрій, елементи якого можуть виявлятися в різні історичні періоди та в різних культурних регіонах.

Традиційно вважається, що романтизм, навіть у найширшому сенсі слова, є характерною прикметою європейської культури, а в інші частини світу він якщо й потрапив, то лише разом з європейцями, або ж завдяки наслідуванню європейських зразків. Зокрема, за О. Шпенглером, прагнення досягнути горизонту, подолавши всі мислимі перешкоди, є ключовою характеристикою саме європейської Фаустівської душі, яка відрізняє її навіть від найближчих – душ античної та китайської культур. Близьку думку знаходимо у М. Бердяєва, який вважав, що романтизм властивий лише Європі.

Це твердження є цілком слухним. Романтизм в широкому сенсі дійсно є одним з інваріантних складових європейського духовного життя, в той час як за межами Заходу він не отримав вираженого розвитку та осмислення. Однак, якщо не романтизм у власному сенсі слова, то певні аналоги цього умонастрою та творчого напрямку можна знайти в культурах, які існували до формування Західної цивілізації, а також поза її географічними межами.

В архаїчному міфі з його циклічним часом та абсолютною прецедентністю актів богів та першопредків по відношенню до всіх дій людини, є небагато простору для самовираження та протиставлення особистості суспільству та

світу. А от на стику власне міфу та епосу, формуються найпотужніші сюжети, які мають величезний потенціал для романтичної інтерпретації. Виникає вічна тема вибору власної долі як перемоги над фатумом і несвободою. Герой – у міфопоетичному сенсі слова – це не просто напівлюдина-напівбог. Перш за все – це той, хто свідомо обирає коротке та непросте, але славне і неповторне життя. Одним з класичних образів такого вибору є сюжет «Геракл на роздоріжжі», де цей герой в юності робить вибір між насолодою та подвигами. Як відомо, він обрав подвиги. Так само вчинили Ахілл та ірландський Кухулін, яким теж було провіщено, що їхнє життя може бути довгим та безславним, або ж коротким та гранично яскравим.

Доволі часто міфо-епічний герой стає аж занадто самовпевненим та впадає в хібрис, кидаючи виклик богам та самому світовому закону. Він буває за це жорстоко покараний, проте отримує безсмертя, перетворившись на вічний символ повстання, як то Прометей чи, в меншій мірі, Сізіф. Дещо інший варіант бунту, який закінчився примиренням та набуттям сумної мудрості, ми бачимо в історії Гільгамеша.

Спадщина античності, а в дещо меншій мірі – також цивілізацій давнього Сходу та власної дохристиянської традиції, була відома та широко використовувалася в культурі Заходу. Давні «прото-романтичні» сюжети стали зразками, на яких виховувалися десятки поколінь.

За межами Європи існували свої аналоги романтичних умонастроїв. Зокрема, для народів Африки та Океанії однією з важливих тем була здатність людини піднятися до рівня стихійних сил. Так, в Полінезії відомі пісні, які оспівують каное, або ж його окреме рульове весло. Враховуючи, що на цих відносно невеликих човнах здійснювалися подорожі (в тому числі – колонізаційні експедиції) за тисячі кілометрів по бурхливому океану, стає зрозумілим, що плавзасіб уявлявся не мертвим шматком деревини, а живим партнером по подвигу.

В Африці характерно романтичні риси можна знайти в поезії, зокрема, мовою йоруба. Характерною прикметою є використання оксиморонів, за

допомогою яких створюється яскравий образ дивовижного двоїстого світу, водночас прекрасного та смертельно небезпечного. Чи не найбільш концентроване вираження романтичне ставлення до світу знаходить у Пісні воїна Леонго Фумо ва Ба-Уріу (на суахілі):

*Sikae miyini kuwa kitu duni
nangie mwituni haliwa na mngwa.*

(Я не живу в місті, щоб не стати ледачим.)

Я занурююсь в ліс, щоб бути зжертим мнговою (мнгва – криптід, велика кішка, яка начебто живе в Східній Африці – О. К.)

Ідея цього вірша надзвичайно схожа з відомими рядками М. Гумільова про «незрівнянне право» обирати свою смерть.

Повертаючись до Євразії, ми знайдемо масу романтичних за будь-якими канонами, сюжетів в середньовічній літературі. Жанровим орієнтиром тут виступають західноєвропейські лицарські романи (роменси), які оповідають про непересічних людей зі своїм (становим та індивідуальним) кодексом честі, про надзвичайні героїчні та фантастичні пригоди (інколи – в екзотичному, або й фантастичному антуражі), та про кохання як величезну силу, яка може привести або до досконалості, або до загибелі.

За рядом ознак – зокрема, наявністю тем подвигів заради кохання, конфлікту почуття та обов'язку тощо – близьким до лицарського роману є шедевр грузинської літератури «Витязь в тигровій шкурі». Паралелі з цим жанром можна знайти також в історії Лейлі і Маджнуна. Незважаючи на значні відмінності, тут наявний цікавий збіг із західними лицарськими романами (особливо – артуровського циклу), який полягає в темі безумства, і навіть «здичавіння» через кохання. Адже низка найвідоміших героїв лицарських романів – Ланселот, Тристан, Івейн – проходять етап втрати розуму через «помилки любові» (кохання до дружини свого сюзерена, або порушення клятви, даної власній дружині), причому в деяких випадках божевілля розуміється як повернення до тваринного, природного, до-людського світу, і в цьому сенсі є не лише покаранням, але й випробуванням, за яким має йти нове піднесення.

Важливим моментом є також проблема рецепції творів чужої культури. Наприклад, славетна «Тисяча і одна ніч», в цілому, має небагато сюжетів, близьких до властивої романтизму сакральної піднесеності та емоційної напруги. Це, в решті решт, збірка розважальних історій. Але завдяки своєму екзотичному антуражу та яскравій фантастичності, вона могла сприйматися в Європі як своєрідний концентрат небуденного та властиве чудесного, і цій якості відчуватися як дещо цілком романтичне.

В індійській традиції потенційно романтичних сюжетів немало. Хоча уявлення про дхарму та карму дещо модифікують романтичний пафос неповторності особистості, проте певні фабули, пов'язані з коханням та подвигами, цілком можуть розглядатися в контексті романтизму. Це стосується, зокрема, основних ліній «Махабхарати» та «Рамаяни», а також сюжетів класичної індійської драматургії.

Коли йдеться про китайську культуру, безпосередні перетини з романтизмом в його класичному розумінні можна знайти в принципово різних художніх формах. Ймовірно, найсуттєвішим є уявлення про особливу духовну силу природи, яке відбилосся в садово-парковому мистецтві (порівняємо з аналогічними ідеями в європейському романтизмі, та з практикою англійського пейзажного парку), а також в жанрі пейзажу (зображення природи на деяких китайських картинах гомологічно схожі з пейзажами К. Д. Фрідріха, хоча роль людини на них відмінна). Іншою цікавою темою, яка є одним з лейтмотивів китайської культури, є прагнення зробити неможливе – навчитися літати. Недарма з появою відповідних технічних можливостей, китайські кінорежисери створили низку надзвичайно ефектних стрічок, де герої або власними силами долають обмеженість людської природи, або ж отримують в цьому містичну допомогу. Нарешті, одним з парадигмальних текстів китайської літератури є «Подорож на Захід», роман, парадоксальним чином схожий з західним романом, хоча й створений на принципово іншій релігійно-світоглядній основі. Наявність таких ключових мотивів як небезпечна подорож і воїнські подвиги заради досягнення духовної мети, бої та спокуси, і навіть образ недоступної

прекрасної дами – покровительки експедиції – дозволяють розглядати жанр «Подорожі...» як специфічний далекосхідний варіант роменсу.

Романтичні мотиви, наявні в культурі Японії, теж можуть виявлятися у порівнянні з середньовічною європейською традицією. Зокрема, на поверхні лежать паралелі між способом життя, етосом та культурою рицарів та самураїв як двох класичних форм суспільного стану професійних воїнів. Окрім того, в контексті сучасної культури значну увагу привертає таке суто японське за походженням явище як манга та аніме. Незважаючи на наявність західних паралелей (до того ж хронологічно та генетично первинних), японська традиція коміксів та анімації має свою унікальність. Завдяки вдалому балансу між «загальнолюдським» та національно-неповторним, вона вийшла за межі своєї батьківщини, ставши глобальним феноменом. Ймовірно, що одна з причин такого сенсаційного успіху – перш за все, серед молоді – це саме акцент на романтичних мотивах, характерний для цього напрямку мистецтва.

Отже, західний романтизм в своїй цілісності, є унікальним культурним явищем. Однак, певні його ключові риси (хоча не повний їх набір) можна знайти також в інших, не-європейських культурах. В умовах глобалізованого світу можна очікувати виникнення все нових художніх форм та напрямів, здатних поєднувати традиції різних цивілізацій. Така тенденція вже існує. Зокрема, її можна побачити на прикладі аніме – японської реакції на західну культуру, яка стала спричиняти суттєвий зворотній вплив на своє першоджерело.